

ביאורי המקרא בפירוש המשנה לרב נתן אב הישיבה

רב נתן בן אברהם שימש אב הישיבה בארץ ישראל בסוף המאה ה-11, בימיו של הגאון רב אביתר בן אליהו. הוא מונה למשרתו זו בשנת 1095 [=ד'תתנ"ה], וזמן קצר אחר-כך, לפני שנת 1102, נפטר.

פירושו של רב נתן על המשנה, הכתוב במקורו בערבית, הוא הפירוש הקדום ביותר המצוי בידינו על כל ששת סדרי המשנה¹. אולם מן ההקדמה לפירוש עולה, שפירושו של רב נתן שימש רק יסוד לחיבור שלפנינו: "בשמך ה' בטחתי ובעזרך לכתוב התחלתי, פירוש שישה סדרי משנה שפירש רבינו נתן אב הישיבה בן אברהם החסיד זצ"ל, ונצרף אליו זולתו מה שמצאנו מפירושי החכמים רז"לי². למעשה, הפירוש כולל ביאורים של גאונים דוגמת רב סעדיה גאון³, רב שמואל בן חפני גאון, רב שרירא גאון ובנו רב האי גאון; של חכמים אחרים בתקופת הגאונים שלא שימשו בגאונות, דוגמת רב חפץ בן יצליח בעל 'ספר המצוות' ור' שמעון קיירא בעל 'הלכות גדולות'; ושל כמה מחשובי הראשונים, דוגמת הרי"ף, רב נסים בן יעקב בעל 'ספר מפתח מנעולי התלמוד', רב נתן בעל 'הערוך' ור' דוד בעל 'כתאב אלחאווי' [=ספר הכולל]⁴. בנוסף לכל אלה הוסיף המאסף ביאורים מדעתו, כפי השגתו והבנתו⁵.

¹ על זמנו ותולדותיו של רב נתן ועל פירושו למשנה, ראה: שמחה אסף, 'פירוש ששה סדרי משנה לרבינו נתן אב הישיבה', קרית ספר י (תרצ"ג), עמ' 381-388, 525-545; מרדכי יהודה ליב זק"ש, 'מפירוש המשנה לרב נתן אב הישיבה בא"י, סיני יז (תשי"ה), עמ' קסז-קעה. לסיכום אנציקלופדי של תולדות חייו, ראה: האנציקלופדיה העברית, חלק כה, עמודה 401.

² פירוש ששה סדרי משנה שפירש רבינו נתן אב הישיבה [בארץ ישראל], יוצא לאור מכתב יד יחיד בעולם, תורגם מערבית ע"י הרב יוסף קאפח, נערך עם מבוא, הערות וציונים ע"י הרב מרדכי יהודה ליב זק"ש, הוצאת "אל המקורות", י"ג כרכים, ירושלים, תשט"ו-תשי"ח, דף ה, ע"א. וכן בסוף ההקדמה: "דע, אחי, יבינך האל בתורתו, שאני מצאתי פירושי ר' נתן אב הישיבה ללשונו המשנה, וראיתי לצרף אליהם זולתן מפירושי חכמי ישראל, אלקטם מספריהם שחיברו, כפי הבנתי וכוח היקף ידיעתי" (שם, דף ז, ע"א).

על גלגוליו של כתב-היד, שנמצא בבית קברות בצנעא שבתלמוד, ראה במבוא, דף ב ע"ב. כתב-היד מצוי כיום בספריית הסמינר התיאולוגי היהודי בניו-יורק, והפירוש שלפנינו יצא לאור על-פי אחת משלוש ההעתקות שנעשו ממנו.

³ בביאורי רס"ג המובאים בפירושו של רב נתן אב הישיבה אדון א"י באריכות במקום אחר.

⁴ למראי-מקומות לכל החכמים הנזכרים ראה הקדמת המתרגם, דף ד, ע"א-ע"ב.

⁵ ראה, למשל: מסכת כלאיים, פ"ז: "ודע, יאשרך ה', שאני מצאתי פירושו וכו'. במיוחד יש לציין את ההקדמות שהקדים המאסף למסכתות השונות, דוגמת ההקדמה למסכת כלאיים: "אמר המאסף: ראיתי להקדים הקדמה לפני שאפרש משהו מהמסכה (!) הזו, כדי שתיוודע מטרת המסכה ועל כמה פנים מסתעפים מיני הכלאיים"; או ההקדמה למסכת מעשר ראשון: "אמר המפרש: ראיתי להקדים הקדמה לפני שאפרש משהו ממלות מסכת זו, והוא סדר הפרשת מתנות ה' מן הזרעים". לעתים המאסף גם מחווה דעתו על מקצת הפירושים שהוא מצטט, כגון: "וכבר אמר אחד ההמוניים, שהצמר וצמר גפן

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

חשיבותו של הפירוש נעוצה במידה רבה בקדמותו. וכך כותב הרב זק"ש, שחיבר מספר מאמרים על פירושו של רב נתן: "חשיבות יתרה נודעת לפירוש זה בהיותו מבית מדרשו של גאון ארץ-ישראלי, שלא רב המרחק בינו לבין תקופת גאוני בבל, ויש להתייחס לפירושו כאל פירושים מקוריים, שוודאי קיבלם ממקורות קדומים, איש מפי איש עד חותמי התלמוד"⁶.

זהותו של המאסף וזמן חיבורו של הפירוש אינם ידועים. לדעת הרב אסף הוא נתחבר בין שנת 1105, שבה כבר לא היה רב נתן בין החיים, לבין שנת 1170, המועד המשוער שבו החל להתפרסם מפעלו הספרותי של הרמב"ם, אשר איננו נזכר בפירושו של רב נתן⁷. הרב זק"ש משער, כי רב נתן עצמו כתב את חיבורו בקיצור, וכי התוספות השונות על פירושו נכתבו בידי תלמידיו אחריו⁸. הרב קאפח, לעומת זאת, מסתמך בעיקר על נימוקים לשוניים וכותב בביטחון מוחלט: "ברור הדבר, כי מחברנו היה מחכמי תימן הקדמונים"⁹. לדעה זו מצטרף גם דוד תמר, הסבור כי המאסף הינו אחד מחכמי תימן במאה ה-12¹⁰. ככל הידוע, לא חיבר רב נתן פירוש על המקרא. אולם בפירושו על המשנה מצויים ביאורים רבים לפסוקי המקרא, חלקם מפורשים וחלקם מרומזים. גם החכמים האחרים הנזכרים בפירוש, למעט רב סעדיה גאון ורב שמואל בן חפני גאון, לא חיברו פירושים לספרי המקרא, ויש לפיכך חשיבות רבה לאיסוף שקיעי פירושיהם. מתוך פירוש המשנה. במאמר זה בכוונתנו לכנס ביאורים אלה ולסדרם על סדר המקראות¹¹. במראי המקומות ציינתי את שם המסכת שבה נמצאת המובאה, ואת הדף והעמוד שבו היא מצויה בכל אחד מ"יג הכרכים של מהדורת "אל המקורות". כדי שלא לגדוש את מראי המקומות שלא לצורך, לא ציינתי את מספר הכרך, בהנחה שהמעין ימצאהו ללא טרחה יתרה. כמו כן לא הערתי בדרך כלל על שיבושים בציטוט פסוקי המקרא¹², ותיקנתיים על-פי נוסח המסורה וכתיבתה.

כלאיים זה בזה, וזה מצדו חטא או טעות מחוסר עיונו בדיוק המלים האלה" (כלאיים, טו, ע"א). במקרה אחר הוא שולל גרסה שמצא: "ויש נוסחות: 'תאפה', וטעות סופר הוא" (פסחים, לג, ע"א).

⁶ זק"ש (לעיל, הערה 1), עמ' קסז.

⁷ אסף (לעיל, הערה 1), עמ' 383.

⁸ זק"ש (לעיל, הערה 1), עמ' קסז. גם הרמב"ן בחידושי למסכת ראש השנה ראה בפירוש זה, שהיה לפניו, "גיליוני משניות ישנות של ארץ ישראל" (חידושי הרמב"ן, ירושלים תרפ"ח [ד"צ ירושלים], חלק א, דף קכ). אולם לדעת הרב זק"ש מכוונים דברי הרמב"ן רק לפירוש "האורגיטאלי הקצר" של רב נתן עצמו ולא לתוספות שנוספו בו מאוחר יותר (המבוא לפירוש, דף ב, ע"ב).

⁹ הקדמת המתרגם, דף ד, ע"א.

¹⁰ הערך "רב נתן" באנציקלופדיה העברית (ראה לעיל, סוף הערה 1).

¹¹ ניסיון דומה עשיתי בכינוס פירושו למקרא של ר' עובדיה מברטנור, ראה מאמרי: 'פירושו של ר' עובדיה מברטנור למקרא מתוך ביאורו למשנה', סיני קג (תשמ"ט), עמ' קמז-קסא.

¹² יש לשער, כי ר' נתן נהג כמנהג חכמי ימי הביניים, לצטט פסוקים מזיכרונו מבלי לבדקם במקורם, ומכאן השיבושים הרבים. דוגמה לשיבוש חמור כזה ראה להלן הפירוש על איוב, ט"ז, יב.

רשימת הביאורים אינה כוללת דרשות מובהקות של חדל שהובאו כלשונו וולא כל תוספת, כגון: "אדם הראשון דו פרצופין, ופירושוהו שני פרצופין, פרצוף איש ופרצוף אישה, שנאמר (תהילים, קל"ט, ה): 'אחור וקדם צרתני' (שביעית, כז, ע"א)¹³; וכגון הסבת הפסוק "ואם אין לאיש גֵּאֵל" (במדבר, ה', ח) על הגרים, מכוח הסברה שאין איש מישראל שאין לו גואלים (חלה, ה, ע"ב), ואף זאת בעקבות דרשת חז"ל¹⁴.

מרבית הפסוקים דלהלן מתבארים אגב הבאתם כמקור או כמקבילה מקראית למלה המשנאית המתפרשת. בדרך זו, למשל, מתבאר הפועל "נסרחה" (ירמיה, מ"ט, ז): "חכמת חכמים תסרח" - תתקלקל, כמו שאמר על אדום 'נסרחה חכמתם' (סוטה, ה, ע"ב); וכן הפועל "להצהיל" (תהילים, ק"ד, טו): "מצהילי - מבריק, מן 'להצהיל פנים משמן' (מידות, ג, ע"ב). אולם אם המובאה המקראית משמשת רק את המלה המשנאית, והיא עצמה אינה מתבארת בדרך זו, לא הבאתיה, דוגמת: "לא יאכל עד שיסבי" (פסחים, לג, ע"ב) - נגזר מן 'עד שהמלך במסבו' (שיר השירים, א', יב).

יש ובעל הפירוש מבאר מלה משנאית באמצעות מלה ארמית מן החלקים הארמיים של המקרא או מן התרגום, ואגב כך זכינו לביאור הכתובים. כך, למשל, מתבארת המלה "סתרה" (עזרא, ה', יב) אגב ביאור הפועל "סותר": "מפרק ומחריב, מן 'ויבִּיתָה דְּנָה סְתָרָה' (נזיר, ג, ע"ב); המלה "ארחה" (בראשית, ל"ז, כה) מתפרשת אגב ביאור המלה הארמית "שיירה" באמצעות התרגום: "קבוצת נוסעים, מן 'ארחת ישמעאלים' - שיירת ערבאיי" (עירובין, לא, ע"א). יש והמלה המקראית אינה נזכרת כלל, אך ביאורה עולה מן התרגום הארמי: "יוגוב מבחוץ" - אינו מלוחלח מבחוץ, מן 'נגובו מיאי' (כלים, ב, ע"ב). זהו התרגום הארמי לבראשית, ח', יג: "חרבו המים", ואגב ביאור המלה המשנאית והבאת מקבילה ארמית נתבאר גם הפסוק. אולם כאשר המקבילה הארמית אינה מתבארת בדרך זו, לא הבאתיה, כגון: "מפני שהוא מחרד" - נגזר מן: 'ושער ראשהו לא התחרד' (דניאל, ג', כז)¹⁵.

קשה לדבר על מאפיינים של הפירושים המובאים להלן או על שיטה פרשנית כלשהי הַבָּאָה בהם לידי ביטוי, שהרי לא לשם פרשנות המקרא הובאו, אלא אגב ביאורי משניות. הדבר הבולט ביותר הוא הקיצור המופלג שלהם. יש ואין הם אלא הערות לשוניות, שעניינן הבאת ראייה מלשון המקרא למלה משנאית שתומה. במקרים אחדים מבוארים הפסוקים על-פי ההלכה בניסיון להתאים את התורה שבעל-פה עם התורה שבכתב. במקרה אחד נעשה ניסיון להבין את טעמה של ההלכה (איסור שעטנז בויקרא, י"ט, יט), ובמקרה אחר מיבאת קושיה על האמור בתורה מן המציאות היום-יומית (איסור נתינת כתובת קעקע - שם, י"ט, כח). לעתים אותו הפירוש מובא בכמה מקומות, ולעתים מובאים במקום אחד שני פירושים שונים לאותה מלה (כגון ישעיה, ג', יט - "והשירות"). במקרה אחד יש דיון לשוני בשורשה של המלה המתבארת, ועולה ממנו שהפרשן דגל בשיטה הדו-עיצורית

¹³ לדרשת חז"ל ראה: עירובין, יח, ע"א.

¹⁴ ראה: בבא קמא, קט, ע"א.

¹⁵ יצוין, כי בהערותו על אתר כתב המהדיר, כי לא מצא מקור למלים הארמיות, והפנה את המעיין לתרגום המיוחס ליונתן. אולם כפי שכתבתי, מקור הדברים בספר דניאל, ג', כז (וכבר קדם והעיר על כך שרגא אברמסון, בספרו: רב נסים גאון - חמישה ספרים, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 31-32, הערה 11).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בשורש, דהיינו, השורש עשוי להיות מורכב משתי אותיות, ולא משלוש, כפי שאנו רגילים לומר כיום (ישעיה, כ"טי י - "נְסַךְ").
בדרך-כלל נמנעתי מלהעיר הערות על הביאורים המלוקטים, וחזקה על הקורא שיבינם בעצמו. רק במקרים בודדים הוספתי הערות הבהרה, ובעיקר תרגומים עבריים לפירושי מלים או פסוקים המובאים במקורם הערבי.

פירושי המקראות שבפירוש המשנה לרב נתן אב השיבה

תורה - בראשית

ח', יג - חרבו המים; תרגום אונקלוס: נגובו מיא - "ונוגב מבחוץ" - אינו מלוחלח מבחוץ, מן: "נגובו מיא" (כלים, ב, ע"ב).
י"ג, יב - וַיֵּאָהֵל - "והאהילו עליו" - נעשו עליו אוהל, כמו שנאמר באברהם: "ויאהל עד סדום" (אהלות, ג, ע"ב).
ל"ז, כה - אַרְחַת יִשְׁמַעֲאֵלִים - "שיירה" - קבוצת נוסעים, מן: "ארחת ישמעאלים" - "שיירת ערביים" (עירובין, לא, ע"א).
מ"א, ח - וּתְפַעֵם רוּחוֹ - "מיטרפת" - מתבלבלת, מן: "ותפעם רוחו", תרגומו: "ומטרפא רוחיה" (קנים, ד, ע"א).
מ"ח, ו - עַל שֵׁם אַחִיהֶם - ראה להלן הפירוש על דברים, כ"ה, ו.

שמות

ג', ב - בַּלְבַּת אֵשׁ - "המלבה" - המעלה את השלהבת, כמו שנאמר בתורה: "בלבת אש" (בבא קמא, ב, ע"ב).
כ"ג, ה - עֲזָב תַּעֲזֹב עִמּוֹ - "לפריקה", שנאמר: "עזוב תעזב עמו", ואמר התרגום: "מפרוק תפרוק", ועניינו: להוריד מעל הבהמה (בבא קמא, ב, ע"ב).
כ"ג, יח - וְלֹא יֵלִין... עַד בֶּקֶר - והפירוש הבי' הקטר חלבים, הוא פי' רבינו סעדיה ז"ל בפירושו לפסוק "ולא ילין חלב חגי עד בקר", שהתורה התירה לנו הקטרת חלבי הפסחים בתחילת הלילה, לפי שזמן בין הערביים דחוק לשחיטת הפסחים וזריקת הדמים והקטרת החלבים ואין הכוהנים מספיקין לכל זה בין הערביים, לפיכך איחר הכתוב זמנם והתיר הקטרת חלבם בלילה (ברכות, ח, ע"א).
כ"ה, ל - לַחַם פָּנִים - "לחם הפנים" - היו אופין אותו בדפוס, כדי שיהיו פני הכיכר ואחוריו שווין, שנאמר: "לחם פנים" (כיפורים [=יומא], ב, ע"ב).
כ"ח, ד - וְכַתֵּב תְּשַׁבֵּץ - ומניין אנו למדים שכתונת כוהן גדול הייתה עשויה משבצות, שנאמר: "וכתנת תשבץ" (כלאיים, יט, ע"ב).
ל', יב-יג - וְנָתַנּוּ אִישׁ... זֶה יִתְּנוּ - "ממשכנין" - לוקחים משכון, שכל השוקל מחצית השקל מרצונו נפטר, ועליו נאמר: "ונתנו איש כפר נפשו" (פס' יב), ומי שאינו רוצה כופין אותו ולוקחים ממנו משכון, ועליו נאמר: "זה יתנו" (פס' יג). וזה הפירוש הוא לר' סעדיה (שקלים, לד, ע"א).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ויקרא

י"א, לט - וכי ימות מן הבהמה - אמרו שלושה עשר דינים יש בנבלת העוף הטהור. צריך לדעת, שהיא אסורה, ואין לה היתר כלל, ומתטמא האוכל ממנה כביצה וכזית כל זמן שעדיין לא בלע אותו אלא עדיין הוא בגרונו, והבולעו צריך להמתין עד אחר שקיעת השמש ואחר כך יטהר. והחכמים החסידיים למדו את זה ממה שאמר הכתוב: "וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה הנגע בנבלתה יטמא עד הערב". ואם תקשה ותאמר, הרי זה משמע שהוא מיוחד בבהמה, לא בעוף? משיב לך, שהקבלה כללה את העוף בכלל. וכשתבונן בפירוש רב סעדיה תמצא, שאומר "אדא מאת מן אלחיואן" [= "וכי ימות מן החיי"] ולא אמר "מן אלבהאים" [= "מן הבהמה"], לפי שהחי כולל בהמה ועוף, והבן (טהרות, ט, ע"ב).

י"ט, יט - ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך - הבורא יתברך שמו ברא את הנפש הזו הנכבדה משהו עדין באדם והלבישה בשני מינים מופשטים, והם החמימות והקרירות. הקרירות הם הלחוויות, והם העצמות והחלב והסחוסין והעצבים והגידין ולובן שבעין, והחמימות היא הדם והבשר והשער ושחור שבעין. וארג שני היסודות אלו בכוחו וגבורתו וחכמתו השלמה, והלביש בהם את הנפש, כמאמר איוב: "עור ובשר תלבישני" (איוב, י, יא). וכבר ידענו, שהכי חס במלבוש הוא הצמר, שנאמר: "ומגז כבשי יתחמם" (שם, ל"א, כ). ואנו עדים, שהכי קר הוא הפשתן, והיות שאפילו גדול הנביאים ואפילו מלאכים לא יוכלו לסדר בצמר ופשתים כאריגת גוף האדם, אלא יעמדו חסרי יכולת מלעשות זאת, לפי שזה רק בידי הבורא יתעלה וישתבח לבדו. לפיכך הזהירנו מלעשות בגד צמר ופשתים, ואין להעלות אריגת הנברא, הסכל, המבולבל, על אריגת הבורא, המדויק והמחוכם. ואם יאמר האומר, והלוא ראינו כוהו גדול לובש שמונה בגדים, חמישה מהם: חושן ואפוד ומעיל, מצנפת ואבנט, והם עשויים צמר ופשתים יחדיו? נשיב ונאמר: אלו כמעשה שמים, שנצטווה משה בהן שיעשו בצורתם המתוארת, ואין מותר ללבשם אלא כוהן גדול מבני אהרון ולא זולתו (כלאיים, כ, ע"א)¹⁶.

י"ט, כח - וכתבת קעקע לא תתנו בכם - מה שנאמר: "וכתבת קעקע לא תתנו בבשרכם" (צ"ל: "לא תתנו בכם"), כלומר, שלא ישרוט על גופו צורת איזה אותיות ויתן בהם שחור וייראה כסימן. ואם יאמר האומר, האם אין מאותיות אבינו אברהם בגוף האדם ארוגים עורקים ועצבים ועצמות בצורות אותיות? נשיב ונאמר, כל זה מעשה ה' וכך ברא ביכולתו וחכמתו השלמה, ואם ירצה אדם לעשות כמוהו תקצר יכולתו והרי הוא ממרה (כלאיים, כ, ע"ב).

במדבר

ה', כו - ואחר ישקה את האשה - "היה משקה ואחר כך מקריב את קרבנה" - נפסקה הלכה כן. ואם ישאל שואל ויאמר: אם כן, איך נאמר "ואחר ישקה את האשה את המים" - אחר הקרבן? נאמר לו, שהו"ו שבתחילת "ואחר" נוסף, וכשתשמיטנו יסתדר העניין: "אחר [אשר] ישקה את האשה את המים", ויש הרבה דומין לזה במקרא, כגון: "ויקברָהּ"

¹⁶ כבר העיר המהדיר בהערה 39 על אתר, כי סוף הדברים צריך עיון, לפי שמעיל ומצנפת אינם שעטנז, עיי"ש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ברמה ובעירו" (שמו"א, כ"ח, ג), כלומר: "בעירו", וכן: "ותשב תמר וש'ממה" (שמו"ב, י"ג, כ), כמו: "ש'ממה" (סוטה, ד, ע"ב).

"ג, כג - ויש'אהו במוט - "האסל" שיש בו בית קיבול, הוא הבריה, ועליו נאמר: "ויש'אהו במוט" (כלים, ג, ע"א).

כ"ד, ג - ש'תם העין - "שישתום ויסתום ויגוף ותינגב" - יפתח את החבית וייתן טיט על פניה וייבשנה. נגזר "ישתום" מן "שתם העין" (עבודה זרה, ד, ע"ב).

דברים

כ"ב, ט - לא תזרע... הכרם - ואמר ראש המתיבא (!) הפיומי, ירצהו ה', בתרגום "לא תזרע כרמך כלאים": "לא תזרע כרמך מן נועין כלא תחרם סלאפה אלזרע אלד'י תזרעה מע גילת אלכרם"¹⁷. מכאן ידענו, שהזרע זרעים בכרם נאסר הכול, אבל בזמן הגלות אינו אסור אלא עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן ביחד (כלאים, טו, ע"א).

ופירוש "פן תקדש", רוצה לומר, כמו שהקדש אסור ואם לא קרב צריך לשרפו, כך כלאי הכרם אסורים (כלאים, יח, ע"א).

"קדש שורה אחת" - אסר שורה אחת על ידי הזרעים, והוא מה שנאמר: "פן תקדש המלאה" (עדיות, ג, ע"א).

כ"ה, ו - והיה הבכור... המת - "מצווה בגדול לייבם" - ממה שאמרה תורה: "והיה הבכור אשר תלד" (דברים, כ"ה, ו), כלומר הגדול שבאחים שאנו מקווים שתלד ממנו היבמה, הוא שמייבם ולוקח ירושת אחיו המת, שנאמר: "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל", לפי שפירוש "שם" האמור כאן - ירושה, כעניין מה שנאמר: "על שם אחיהם יקראו בנחלתם" (בראשית, מ"ח, ו). וכך תמצא פירוש ר' סעדיה ז"ל לפסוק זה בתורה: "ויוכון אלכביר אלד'י ירגא אן תלד מנה הו יקום עלי אסם אכיה אלמית"¹⁸ (יבמות, ב, ע"א).

נביאים - ספר שופטים

ט"ז, יג - המסכת - "המיסד", והוא המותח את השתי, נגזר מן "המסכת" במעשה שמשון ודלילה (שבת, כג, ע"א).

שמואל א

י"ד, יד - כבחי מַעְנָה - "מלא מענה" - ערוגה, "כבחי מענה צמד" (שמו"א, י"ד, יד), וכן: "האריכו למעניתם" (תהילים, קכ"ט, ג) (אהלות, ג, ע"ב).

ט"ו, ד - וַיִּשְׁמַע - "משמעין על השקלים" - מכריזין על השקלים, מן: "וישמע שאול" (שקלים, לד, ע"א)¹⁹.

¹⁷ תרגום דברי רס"ג: "לא תזרע את כרמך משני מינים, כדי שלא תיאסר תנובת הזרע אשר תזרע אותו עם תבואת הכרם"; "סלאפה" - המיץ הראשון היוצא מהענבים; "גילה" - יבול, תנובה שדה או כרם.

¹⁸ תרגום דברי רס"ג: "והיה הבכור אשר מקווים שתלד ממנו, הוא יהיה על שם אחיו המת".

¹⁹ מן הכתיב העיצורי "משמעין" ומן ההקבלה לפסוק המצוטט, "וישמע" (שמו"א, ט"ו, ד) עולה, כי המפרש גרס "משמעין" בניין פיעל, ולא "משמעין" בהפעיל, כרגיל היום בדפוסים. בכתבי-היד של המשנה (שקלים, א',

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

כ"ד, יא – צ'דה את נפשי - "ואם צודה להן" - אם היה להן אורב, מן: "ואתה צ'דה את נפשי לקחתה" (ראש השנה, ה, ע"א).

כ"ח, ג - ויקברו ברמה ובעירו - ראה לעיל הפירוש על במדבר, ה', כו.
כ"ח, כד - עגל מרבק - "שתי רבקות" - שני מקומות שמעמידן בהן אוכל לבקר, כל רבקה ג' בקר, נגזר מן: "עגל מרבק" במעשה בעלת אוב עם שאול המלך (עירובין, לא, ע"א).

שמואל ב

י"ב, יז - ולא ברה - "אין מברין" - אין מאכילין אותו לחם האבילות, נגזר מן: "ולא ברה אתם לחם" (מועד קטן, ח, ע"א).

י"ג, כ - ותשב תמר ושממה - ראה לעיל הפירוש על במדבר, ה', כו.
ט"ו, א - ומאה קיץ - "לקיץ המזבח" - אמר בעל 'אלמפתאח' ז"ל, עניינו שקונין בו קרבנות ומקריבין אותן על גבי המזבח, כאילו הן פפראות, נגזר מן: "ומאה קיץ" (שקלים, לד, ע"ב)²⁰.

מלכים א

ז', נ - והפ'תות - "הפ'תה" - החור שציר הדלת סובב בתוכה, מן: "והפתות לדלתות" (כלים, ב, ע"ב).

ט"ו, יג - אשר עשתה מפלצת לאשרה - ראה להלן הפירוש על עמוס, ז', יד.

מלכים ב

ב', יב - אבי אבי - "אישי כוהן גדול" - כדרך שמשמש המקרא במלת: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" (כיפורים, ב, ע"א).

"אישי כוהן גדול" - אדוני כוהן גדול, כדרך שמשמש המקרא במלת: "אבי רכב ישראל" (פרה, ה, ו"א).

י"א, ט - ב'אי השבת עם י'צאי השבת - והיה כל משמר משמש שבוע ויוצא בשבת אחרי תמיד של שחר, ונכנס משמר שני, שנאמר: "באי השבת עם יצאי השבת" (סוכה, ג, ע"ב).

כ"ג, ז - הנשים ארנות שם בתים לאשרה - ראה להלן הפירוש על עמוס, ז', יד.

כ"ג, יז - הצי'ון - ראה להלן הפירוש על יחזקאל, ל"ט, טו.

א) מצויות שתי הגרסאות: בכ"י פארמה א (דה רוסי 138, דפוס-צילום ירושלים, תש"ל, עמ' 80) כתוב "משמעין", ואילו בכ"י פאריס 328-329 (ד"צ ירושלים, תשל"ג, עמ' 244) כתוב "משמעין"; במקצת נתבי-היד של פירוש המשנה לרמב"ם ובמשנה תורה כתב-יד (הלכות שקלים, א', ט; מהדורת הרב קאפח, ירושלים, תשכ"ד, עמ' קלב והערה 2 שם) הגרסה היא "משמעין", אולם בכתב-יד אחרים הגרסה היא "משמעין" (ראה הפניות הרב קאפח שם, וכן בכתב-היד בנוסח תימן של סדר מועד שפרסם יהודה לוי נחום, חולון, תשל"ו, עמ' 182), וכך גם גרסת הדפוס הראשון של המשנה (נפולי, רנ"ב, ד"צ ירושלים, תש"ל). בכ"י קויפמן, שהוא כתב-היד החשוב ביותר של המשנה (ד"צ ירושלים, תשכ"ח, עמ' 130) באות שתי הגרסאות לידי ביטוי: "משמעין"; היינו, הסופר כתב "משמעין" בבניין הפעיל, אולם ניקודו של הנקדן משקף בניין פיעל.

²⁰ 'אלמפתאח' הוא 'כתאב מפתאח מגאלק אלתלמוד' [=ספר מפתח מנעולי התלמוד] לרב נסים בן יעקב אבן שאהון. על ספר זה ומחברו ראה: אברמסון (לעיל, הערה 15), עמ' 3-90.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ישעיהו

ג', יט - והשירות - "הסוס בשיר" - טבעת ברזל שנותנין ביד הסוס או ברגלו כעין צמיד לתכשיט, כמו שאמר הכתוב: "השירות והרעות". ויש מפרשין: שרשרת (שבת, כג, ע"א).
י"ד, יב - חולש על גוים - "ומטילים חלשים על הקדשים" - מגרילין הכוהנים, מן: "חולש על גוים" (שבת, ל, ע"א).

י"ט, ו - קמלו - ופירוש "שתרמלו" - שנבלו, מן: "קנה וסוף קמלו" (ישעיהו, י"ט, ו), "וממעל ימל קצירו" (איוב, י"ח, טז), "וכראש שבלת ימלו" (שם, כ"ד, כד) (שביעית, כג, ע"א).

י"ט, י - עֲשֵׂי שֶׁכֶר - "מצודות הסכרים" - רשתות שסותמין בהן את הנהרות כדי לצוד את הדגים שבהם, ועליהן נאמר: "על עשי שכר אגמי נפש" (כלים, ג, ע"א).

כ"ט, י - נֶסֶךְ - ומלת "סכין", הוראתה הערוב והמזיגה, כמו: "כי נסך עליכם ה' רוח תרדמה". ושורש המלה סמ"ך והכ"ף, אבל המ"ם והנו"ן נספחות, כמו "בל אסיך נסכיהם מדם" (תהילים, ט"ז, ד), ולא אמר "אנסיד", ורבים כן (שביעית, כג, ע"א)²¹.

ל', כד - בְּרַחַת - "את הרחת" - הוא כלי העשוי לזרות בו התבואה כשאוספין אותה מן הגורן, ועליו נאמר: "אשר זָכָה בְּרַחַת ובמזָכָה" (שבת, כט, ע"א).

מ"ד, יד - נטע אֶרֶן - ראה להלן הפירוש על עמוס, ז', יד.

נ"ו, ב - אשרי אנוש... שֶׁמֶר שבת מִחֲלָלוֹ - כתיב: "אשרי אנוש יעשה זאת וכן אדם יחזיק בה שֶׁמֶר שבת מחללו", תרגומו: "טובא אנסאן יעמל הד'ה אלפריצ'ה ואדמי ישתד בהא חאפץ' אלסבת מן אן יבדלה וחאפץ' ידאה מן עמל כל שר"²² (שבת, כג, ע"א).

ירמיהו

כ', ב - המהפכת - "לכיפה" - בית סוהר צר, שהאסיר שם נשאר עומד לא יושב, תרגום "המהפכת" - "כיפתא" (סנהדרין, ה, ע"ב).

ל"ו, יח - בדיו - "דיו" - "אלחבר"²³, מן: "והוא כתב על הספר בדיו" (גטים, ב, ע"א).

מ"ו, כ - קֶרֶץ - "קרצו"-שחטו, מן: "קרץ מצפון בא בא" (כיפורים, ב, ע"א) מט, ז - נסרחה - "חכמת חכמים תסרח" - תתקלקל, כמו שאמר על אדום: "נסרחה חכמתם" (סוטה, ה, ע"ב).

²¹ קדמותו של הפירוש עולה מכך שהוא מבוסס על ההנחה, שקיימים בלשון שורשים דו-עיצוריים, לצד שורשים חד-עיצוריים, תלת-עיצוריים ומרובעים. הנחה זו בטלה כמעט לחלוטין במאה ה-11, בימיהם של ר' יהודה חיוג' ותלמידו ר' יונה אבן גנאח. דוגמה נוספת לעניין זה, ראה לעיל בביאור על ישעיהו, י"ט, ו: "קמלו", הגזור לדעת המפרש מהשורש מ"ל, דבר המצדיק את חיבורו עם הפעלים: "ימל" ו"ימלו".

²² תרגום: "אשרי האיש שיקיים את המצווה הזאת ו[אשרי] אדם שיתחזק בה, שומר את השבת מחללה ושומר את ידו מעשות כל רע".

תרגום ערבי זה שונה מתרגום רס"ג. על השימוש בשורש הערבי "בדיל" בהוראת "חילל", ראה: יהודה צהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר רב סעדיה גאון, רמת-גן תשמ"ו, עמ' 44.

²³ "אלחבר" - תרגום ערבי של המלה "דיו".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יחזקאל

ד', טו - גללי אדם - "ההופך את הגלל" - המהפך זבל של בהמות, נגזר מן "גללי אדם" (בבא קמא, ב, ע"א).

י"ז, ט - יקוסי - "קוססות" - חביות יין שהחמיץ ונתקלקל, נגזר מן "ואת פריה יקוסס" (בבא בתרא, ד, ע"א).

כ"ז, יט - ברזל עשאת - "העששת" - חתיכת ברזל, מן: "ברזל עשות" (כלים, ב, ע"ב).
ל"ט, טו - ציון - "מטמא משום גולל" - האבן שעל הקבר נקרא גולל, והנוגע בו נטמא, ובלשון המקרא נקרא "ציון" (עירובין, לא, ע"א).

"ומציינין על הקברות" - בונין עליהן סימנין, כדי שלא יטמאו בהן בני אדם, נגזר מן: "ובנה אצלו ציון" (שקלים, לד, ע"א).

"ומציינין את הקברות" - מסמנין את הקברות בבניין, כמו שנאמר: "ובנה אצלו ציון", כדי שלא ייגע בהן אדם ויתטמא (מועד קטן, ז, ע"ב).

"הגולל" - האבן שעל הקבר, עליו נאמר בכתוב: "ובנה אצלו ציון" (אהלות, ג, ע"ב).
מ"ז, יא - בַּצֹּאֲתוֹ וגבאיו - "מי בצים" - מן: "בַּצֹּאֲתוֹ וגבאיו", והם המים הנוגבים (פרה, ה, ע"ב).

תרי-עשר - עמוס

ז', יד - ובולס שקמים - "ומפסלין" - הוא מה שהיו עושים דפוסיין עד שייעשו להם כלים לפי התבנית שהם רוצים לעשות, כגון מכשירי עבודה, או שהיו עושים מיטה שגגה וקרקעיתה ורגליה חלק אחד, וכן תיבה. ויש שעושים דלת גדולה חלק אחד, או שהיו נוסרין עצי השקמה ומשאירין משני צדדיו שתי קורות, שבהן ארבע אמות או פחות או יותר ויהיה גזע הסדן גדול גבוה מן הארץ שישה טפחים או יותר ויהיה אורכו ורוחבו ארבע אמות, וכורתין אותו מן הקרקע הסדן עם שתי הקורות חלק אחד. ויש שעושים את זה ארבע קורות צומחות על הסדן ועושים את הקורות עמודים, כלומר מזוזות, ומפסלין הגזע, כלומר הסדן, ארבע חלקים לארבע רוחות, ועושים לו ארבע דלתות לארבע רוחותיו, אחת פתוחה לחוץ ואחת לפנים ואחת מימין ואחת משמאל שלא יעברו בתוכו, ויהיו ארבעת העמודים וארבעת החלקים והיקפם ויתדותיהם ופיתוחיהם וגג שבראשיהם, הכול חלק אחד, כמו שנרמז זה במה שנאמר: "ובולס שקמים" (עמוס, ז', יד). אבל הכופרין היו עושים דפוסים לאילנות כדי שיצמח להם כפי הצורה שהם רוצים לעשות, והיא הנקראת אשרה, כמו שנאמר: "וגם את מעכה אִמו ויִסְרָהּ מגבירה אשר עשתה מפלצת לאשרה ויכרת אסא את מפלצתה" (מלכ"א, ט"ו, יג), ואמר: "אשר הנשים אִרְגוּת שם בתים לאשרה" (מלכ"ב, כ"ג, ז), ואמר: "נטע ארן וגשם יגדלי (ישעיה, מ"ד, יד)²⁴ (שביעית, כב, ע"ב).

²⁴ הפסוק האחרון בא ללמדנו, שהיו נוטעים את עצי האורן לשם עבודה זרה על מנת שהגשם יגדלם, כשם שהכופרים היו עושים דפוסים לאילנות, כדי שיצמחו לפי הצורה שהיו רוצים לעשות. והשווה רש"י ורד"ק על אתר.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ט', יג - ונגש חורש בק' צר - ודע, שספיחי תבואה וקטניות מותרין בשביעית, לפי שאין דרך בני אדם לקחתם בשאר שנים, אלא הקוצר קוצר והחורש חורש אחריו, שנאמר: "וְנָגַשׁ חֹרֶשׁ בַּקֶּצֶר" (שביעית, כו, ע"ב).

מלאכי

ג', ט - וְאֵתִי אַתֶּם קִבְּעִים הַגּוֹי כְּלוֹ - כל מי שרוצה לעשות עצמו צדיק ולחשוב השאר עבריינים, אין שומעין לו, שנאמר: "וְאֵתִי אַתֶּם קִבְּעִים הַגּוֹי כְּלוֹ" ... ולכן אסור ליחיד לפרוש מן הכלל, שנאמר: "וְאֵתִי אַתֶּם קִבְּעִים" (שביעית, כד, ע"א)²⁵.

כתובים - תהילים

א', ג - ועלהו לא יבול - "מיבלין" - מקוששין מה שצמק ויבש ונתיישן מן האילנות, וכן מה שנשר מן העלין, כדי שלא יפסידו את האילנות, נגזר מן: "ועלהו לא יבול" (שביעית, כב, ע"ב).

ט"ז, ד - אָסִיךְ - ראה לעיל הפירוש על ישעיה, כ"ט, י.
ע"ד, יג - פֹּרְרֶת - "מפרר" - עושה אותו פתיתין, מן "אתה פוררת בעֶזְךָ ים" (פסחים, לב, ע"ב).

פ', יד - יכרסמנה - "מקרסמין" - הוא שמאבדין פירות האילן לתועלתו... וגזרת "מקרסמין" מן "יכרסמנה חזיר מיער" (שביעית, כב, ע"ב).

"קרסם" - השמיד, מן: "יכרסמנה חזיר מיער" (עבודה זרה, ד, ע"א)²⁶.
ק"ד, טו - להצהיל פנים משמן - "מצהיל" - מבריק, מן "להצהיל פנים משמן" (מידות, ג, ע"ב).
קכ"א, ו - וירח בלילה - ומכת שמש ומכת קור נקראו שניהם הכאה, שנאמר: "יומם השמש לא יככה וירח בלילה" (שביעית, כז, ע"א).
קכ"ט, ג - האריכו למעניתם - ראה לעיל הפירוש על שמו"א, י"ד, יד.

משלי

ח', לד - לשק' ד על דלת' תי - "השקדנים" - המתמידים בלימודם, על דרך מה שנאמר "לשקד על דלת' תי יום יום" (סוטה, ה, ע"א).

ל', ה - כל אמרת אלוה צרופה - פירוש לאחד החכמים. אמר: מסרו לנו הראשונים ואמרו, כל מצווה שהיא נקראת בשם "חוקה" הרי היא מצווה שמעית, וכל מצווה שנקראת בשם "משפט" הרי היא מצווה שכלית, וכבר מצאנו דוד [צ"ל: "שלמה"] אומר: "כל אמרת אלוה צרופה", והוא מתכוון בזה כמו שהמלומדים וההמונים מודים באמתותה, כן אנשי העיון מודים שהיא שמעית באמת, שנתכנתה בשם "צרופה" (כלאיים, טז, ע"א).

²⁵ לפי ביאור זה הפסוק מלמדנו, כי ה' מאשים את העם בכך שהוא סבור שה' הוא האשם במגֵרָה הבאה עליו, לפי שהעם רואה עצמו כצדיק ללא חטא, שאיננו ראוי לעונש.

²⁶ יושם לב, כי הפרשן מחליף בין האותיות קו"ף וכ"ף, כפי שעושה למשל רש"י על אתר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

איוב

ג', ח - עֶרְרָ לְוִיתָן - "לא יעורר על מתו" - לא יעורר בכי על מתו, מן "ערר לויתן" (מועד קטן, ז, ע"ב-ח, ע"א).

ו', יז - יזֶרְבוּ - "מנעל של זרב" - פירושו מטפחת של הקור, לפי שאינו ארוג כמו גרב אלא עשוי מכמה חתיכות בד שמקובצין יחד וכורכין אותן ברגליהם הולכי דרכים המשכימים לדרכן בבוקר בזמן החורף, כדי שלא יקפאו רגליהם מקור. וגזרת "של זרב" מן "בעת יזרבו נצמתו"²⁷ (כלאים, יט, ע"ב).

י', יא - עור ובשר תלבישני - ראה לעיל הפירוש על ויקרא, י"ט, יט.

ט"ז, יב - ויקימני לו למטרה - "קורות החצים" - עץ שמעמידים אותו לירות בו חצים ונקרא "המטרה", ועליו אמר איוב: "וישימני כמטרה לחץ" (כלים, ב, ע"ב)²⁸.

י"ח, טז - וממעל ימל קצירו - ראה לעיל הפירוש על ישעיה, י"ט, ו.

כ"ד, כד - וכראש שבלת ימלו - ראה לעיל הפירוש על ישעיה, י"ט, ו.

ל"א, לח - אדמתי תזעק - וחכמים אמרו, שמקום הצמח, כשהוא צר, לא יוכל להתפשט, וכשזָעַץ כך מחמת הכלאים, הרי הצמח ניזוק וצועק, שנאמר: "אם עלי אדמתי תזעק" (כלאים, יז, ע"ב).

שיר השירים

ב', יג - פְּגִיחַ - "פגה" - הבוסר, ועל זה נאמר: "התאנה חנטה פגיה" (נידה, ב, ע"א).
שם - והגפנים סמדר נתנו ריח - "בהוצאת הסמדר" - כשיוצא הסמדר, והוא תחילת הנץ הענבים, ויש לו ריח טוב, כמו שנאמר: "והגפנים סמדר נתנו ריח" (גטים, ב, ע"א).

איכה

ג', יב - ויצִיבֵנִי כמטרא לחץ - ראה לעיל הפירוש על איוב, ט"ז, יב.

קהלת

י"ב, ו - הגלגל - ופירוש "גלגל" - דבר עגול, מן: "וּנְרָץ הַגִּלְגַּל אֶל הַבּוֹר" (עירובין, לב, ע"ב).
"הגלגלי" - "אלדולאב", מן: "וּנְרָץ הַגִּלְגַּל" (בבא בתרא, ג, ע"ב)²⁹.

עזרא

ה', יב - וביתה דנה סתרה - "סותר" - מפרק ומחריב, מן: "וביתה דנה סתרה" (נזיר, ג, ע"ב).

²⁷ ביאור הפסוק הוא, לפיכך: "כאשר יקפאו מקור ייצמתו".

²⁸ הכותב עירב שני פסוקים: באיוב, (ט"ז, יב) נאמר: "ויקימני לו למטרה"; ואולם הפסוק שהוא מביא קרוב יותר בלשונו לאיכה, ג', יב: "ויציבני כמטרא לחץ".

²⁹ "אלדולאב" - המלה הערבית ל"גלגל". רס"ג מתרגם: "אלבכרה", והוא "גלגל מים" - חמש מגילות עם תרגום ופירוש רס"ג, מהדורת הרב יוסף קאפח, ירושלים, תשכ"ב.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נחמיה

ג', ח - ויעזבו את ירושלים - "מעזיבה" - הקירו שעל הקורות, נגזר מן "ויעזבו את ירושלים" (סוכה, ב, ע"ב-ג, ע"א).
ז', ג - יגיפו הדלתות - "מן האגף ולפנים" - מפתח חומות המדינה, לפי שהוא סגור בלילה, מן: "יגיפו הדלתות" (פסחים, לג, ע"ב).

דברי הימים א

י"ז, ה - ואהיה מאהל אל אהל וממשכן - "ואם בא על [השנייה לאחר מיתת] הראשונה", פירוש: הראשונה היא חגלה והשלישית היא תרצה, והחמישית היא האחרונה. ואם תאמר: לא מצינו במשנה מניין חמישית? דע, כי זיכרונה מובלע בסוף בדרך קצרה, כדרך שהמקרא מבליע ואומר: "ואהיה מאהל אל אהל וממשכן", עניינו: "וממשכן אל משכן" (יבמות, ב, ע"ב-ג, ע"א).

דברי הימים ב

א', יג - לבמה אשר בגבעון - "אין בין במה גדולה לבמה קטנה" - אמר בעל 'אלמפתאחי': במה גדולה היא אוהל מועד נטוי כדרכו, ועליו נאמר: "וילך שלמה אל הבמה אשר בגבעון" [צ"ל: "ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון"³⁰] (מגילה, ו, ע"ב).

³⁰ באופן זה יבאר הפרשן גם במלכ"א, ג', ד, ובדבה"ב, א', ג.